

כללי כתיב חד-משמעיים

לא היה נושא שהסעיר ומסעיר את האקדמיה ללשון העברית ככתיב העברי. שנים רבות נידונו כללי הכתיב במליאת האקדמיה ובוועדותיה. בשנת התש"ך החל הדיון בוועדת הכתיב, ומכאן ואילך הגיע עניין הכתיב לשולחן המליאה ומשם לוועדה חדשה וחוזר חלילה. רק בשנת התשכ"ח הגיעה האקדמיה להחלטה, ונצטט חלק ממנה: "לאחר דיונים וניסיונות מרובים במשך שנים קבע ועד הלשון שיטה בעניין הכתיב חסר הניקוד, שכל עיקרה מתן צורה אחידה לכתיב זה. האקדמיה רואה לסמוך את ידה ולהמליץ על מעשה ועד הלשון במהדורתו האחרונה" (זיכרונות האקדמיה יד [תשכ"ח], עמ' 65). החלטה זו פורסמה כחוק ברשומות בחתימת שר החינוך (ביום ט"ז בסיוון התשכ"ט), ובה הפניה לנוסח הכללים של ועד הלשון, שהוא הנוסח הקובע (לשוננו טז [תש"ח], עמ' 84-87; לשוננו לעם קונטרס ט, תש"ט).

מדי פעם עולות הצעות לשינוי הכללים, בין מבחוץ בין מקרב חברי האקדמיה. יש המציעים למעט בחריגים, ויש המציעים להוסיף עליהם; יש המציעים להוסיף סימנים חדשים ויש המציעים לשנות את צורת האותיות. עמדתה הרשמית של האקדמיה, כפי שגובשה בוועדת הדקדוק, היא שלא לפתוח מחדש את הדיון בכללי הכתיב. חשיבות גדולה יש לכללים יציבים שאינם משתנים חדשים לבקרים, והרושם המתקבל הוא שהשימוש בכללי הכתיב, שנקבעו כבר לפני למעלה מארבעים שנה, הולך ומתרחב. רוב הכללים נשמר בדרך כלל, בעיקר בספרים ובכתבי-עת בעלי יוקרה המקפידים על עריכה והאחדה.

אולם עניין אחד היה בכל זאת טעון דיון והחלטה, והוא המלים שיש ספק מהו כתיבן הנכון לפי הכללים שאושרו. כללי הכתיב משקפים לעתים פשרה בין מגמות שונות, אשר לפעמים סותרות זו את זו: מצד אחד הולכים אחר הגיית המלה, ומאידך מקפידים לשמור על קשר בין כתיב המלה ובין כתיב "צורת היסוד" שלה (לדוגמה: המלה **לבי** נכתבת ללא יו"ד, כמו צורת היסוד, **לב**). יש בכללים מלים חריגות שכתבתן אינה הולכת לפי הכלל כדי

להבדיל ממלים אחרות (כגון מלה ללא יו"ד ושיניים ביו"ד). במשך השנים נאספה במזכירות המדעית קבוצת מלים שכתבן לפי הכללים לא היה חד-משמעי, ואף במזכירות המדעית של האקדמיה המופקדת על הנחלת הכללים, נהגו שיטות שונות בכתוב אותן המלים.

ישבה אפוא ועדת הדקדוק של האקדמיה על המדוכה והכריעה בספקות שנתעוררו. כיוון שאין מדובר בכללים חדשים אלא רק בפרשנות הכללים הקיימים, הסתפקה האקדמיה בדיון בוועדה ובהודעה על ההחלטות לכל החברים.

נביא כאן תחילה כמה מן הספקות שהוכרעו ונסביר את הרקע לספק, ולבסוף נביא את ההחלטה במלואה:

שאלה ששבה ועלתה היא עד היכן מגיע תוקפה של צורת היסוד בקביעת נטייתה של מלה. למשל: המלים בעיה, קריה, רִאִיָּה נכתבות ביו"ד אחת, שהרי אחריה אם קריאה, והכלל קובע שהעיצור ץ בתוך המלה ייכתב בשתי יו"דים כשאין לפניו או אחריו אם קריאה. אולם מה דינה של צורת הנסמך קָרִית, קָרִית, רִאִית? במלים אלו אין אם קריאה בסמוך ליו"ד העיצורית. האם תיכפל היו"ד (בעיית, קריית), או שמא נלך אחר צורת היסוד ונשווה את כתיבת הנפרד והנסמך (בעית כמו בעיה)?

בפני מקבלי ההחלטה עמד התקדים של צורת הנקבה של הפועל הָיָה, שגם לגביה קיימת בעיה דומה, וכללי הכתיב קובעים במפורש שיש לכתוב הייתה בשתי יו"דים. הוחלט אפוא לכתוב בעיית, קריית.

בשאלה אחרת הוחלט דווקא להרחיב את משמעות צורת היסוד יותר מן המקובל במילונים, דהיינו הבאת השם בצורת הזכר היחיד הפרוד, ולכלול בה גם את השם הפרוד שממנו נגזר תואר בצורן י, לפיכך התארים אֲמִיתִי, נְסִיוֹנִי, חֲמָרִי ייכתבו כמו השמות שהן נגזרות מהם: אֲמִיתִי בלא יו"ד, כמו אֲמִית; [מדע] נִיסִיוֹנִי ביו"ד, כמו נִיסִיוֹן; חֲמָרִי כמו חֲמוֹר. אין אפוא הבדל בכתוב בין שם העצם נִיסִיוֹנִי (= הניסיון שלי) ובין שם התואר.

שאלה מעניינת אחרת היא כיצד להתייחס לאותיות השימוש הדבוקות למלה והופכות חלק ממנה. למשל: כיצד ייכתב תואר הפועל מִיָּד? האם נלך אחר הכלל שאין להכפיל יו"ד בתחילת המלה ואחרי אות מאותיות השימוש, או שמא נוצרה פה מלה חדשה שאות השימוש מ"ם כבר נתמזגה בה והפכה חלק הימנה? ואיך ייכתב התואר מִיָּדִי? הלוא צירוף זה מורכב בדרך זו:

[מ + יד] + הצורן י. צורן זה מוסב על המלה מיד ולא על יד לבדה, ועל כן טענו שהוא מלכד ומחבר את רכיבי המלה מיד והופך אותה למעין צורת יסוד חדשה (נטע), ומכאן שיש לכתוב שתי יו"דים, כדין יו"ד עיצורית באמצע המלה. מן הצד השני הצורן י יכול לבוא גם בסופו של צירוף בן שתי תיבות, כגון ארץ-ישראלי, בית הלחמי. בסופו של דבר קבעה הוועדה: מיד, מידי ביו"ד אחת.

בכיוון ההפוך הלכה הוועדה בעניין צורות המקור משורשי פ"י כדוגמת לַיַעַל, לַיַצָא. למ"ד המקור אינה סתם אות שימוש, וצורות המקור משמשות כחלק מן הנטייה, כמו צורות העתיד (תייעל) והבינוני (מיייעל). הוחלט אפוא להכפיל כאן את היו"ד, כדין יו"ד באמצע המלה.

יש שהכרעות הוועדה בשאלות שונות מתבססות על עקרונות מנוגדים, שהרי כל שאלה נדונה לגופה לאור תקדימים ולאור שיקולים מגוונים ומנוגדים. עיקר החשיבות היא בעצם ההכרעה, המשלימה את כללי הכתיב והופכת אותם לחד-משמעיים בכל מקום.

אל ההחלטות בעניין המלים שכתבן מסופק נספחה החלטה נוספת בעניין כתיבן של מלים לועזיות שאולות. עלתה השאלה אם ראוי לסמן תנועות a במלים האלה באות אל"ף או שלא לסמנה כלל בכתיב הלא מנוקד. לדוגמה: האם יש לכתוב דיפלומאטיה, סמאנטיקה, מטאפורה, סימפאטיה או דיפלומטיה, סמנטיקה, מטפורה, סימפטיה? במילוני האקדמיה המלים באות בניקוד, וכבר הוחלט במליאה (בישיבה קנ"ו-קנ"ז בשנת התשמ"ב) שתנועת a במלים לועזיות תסומן בקמץ (קיים) או בפתח, לפי כללי הניקוד העברי, ולא באות אל"ף. לעומת זאת הוחלט באקדמיה שבתעתיק של שמות זרים (משפות לא-שמיות) תסומן תנועת a באל"ף. החלטת הוועדה הייתה שאין לכתוב אל"ף במלים לועזיות שנשתגרו בעברית, ועל כן כתיב מלים אלו יהיה אחד בניקוד ובלא ניקוד (כבר הוחלט בעבר שהתנועות i, o, u במלים שאולות ייכתבו בכתיב מלא וי"ו או יו"ד גם כשהמלה מנוקדת). ההחלטה מוגבלת למלים שנשתגרו בלשון, ומכאן אתה שומע שבמלים נדירות יש היתר לכתוב אל"ף לציון תנועת a. ממילא ברור שאין החלטה זו קובעת כתיב כל מלה. באופן חד-משמעי, אלא רק מתווה כיוון ומגמה.

החלטות ועדת הדקדוק בעניין כתיב מלים מסופקות

במזכירות המדעית נאספו מלים וקבוצות מלים שכתובן על פי כללי הכתיב חסר הניקוד איננו חד־משמעי. במקצת המלים נוהגים כיום כתיבים שונים בקרב המקפידים על כללי האקדמיה. ועדת הדקדוק דנה במלים אלו והכריעה לגבי כתיבן, עם שהיא מפרשת את הכללים שנתקבלו.

1. בְּעִיַּת – בעיית; קְרִיַּת – קריית; רְאִיַּת – ראיית וכדומה.
2. שמות התואר הנגזרים מן השם בתוספת הצורן י־ כתיבם הולך אחר צורת היסוד. לפיכך ייכתב: דבר אמת, מדע ניסיוני (בניקוד: אֲמִתִּי, נִסְיוֹנִי).
- וְכֵן: חֲמָרִי – חומרי (כשם תואר), כמפורש בהחלטת האקדמיה.
3. חֲדָשִׁים – חודשים; עֲתָקִים – עותקים; שְׂרָשִׁים – שורשים.
4. פְּרוֹת – פרות.
5. זָהָה – זהה; גָּאָה – גאה; לָאָה – לאה; זָהוּת – זהות.
6. אֲמָהוּת – אימהות; אֲמָהוּת – אימהות.
7. אֲשֵׁתִי – אשתי.
8. מִזְד – מזד; מִזְדִּי – מזדי; מִזְדִּיּוֹת – מידיות.
9. הִנָּה – הנה; הִנּוּ – הנו; הִנָּה – הנה.
10. מִלּוּלִי – מילולי.
11. הִפְרוֹת – היכרות.
12. לִיַּעַל – לייעל; לִיַּצָּא – לייצא, וכדומה.
13. כִּסְלוֹ, כִּסְלוֹ.
14. חֲמִישָׁה – חמישה; שִׁשָּׁה – שישה; שִׁשִּׁי – שש; שִׁשִּׁים – ששים (סעיף זה מפורש בכללים שנתפרסמו בתש"ט).

מלים לועזיות שנשתגרו בעברית נכתבות לפי כללי הכתיב העברי. תנועת a במלים אלו לא תיכתב באל"ף כגון: מתמטיקה, גאוגרפיה (במקרה של ספק עדיף שלא לכתוב אל"ף).

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים